

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Facultat de Geografia i Història

Grau d'Història

LES DIDES I ELS INFANTS DE L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU DE BARCELONA AL SEGLE XV

Rosina Carrión Fabregat

Dirigit per: **Dr. Ignasi Joaquim Baiges Jardí**

Treball Final de Grau

Juny 2019

RESUM

L'hospital de la Santa Creu va ser inaugurat l'any 1401 al raval de la ciutat de Barcelona. En aquell moment la crisi baixmedieval ja portava temps assotant els ciutadans de la urbs, donant fam, caresties, necessitat i organitzant la vida a habitatges insalubres. Aquesta casuística va influir a què molts infants fossin abandonats a l'Hospital de la Santa Creu, era l'única manera d'aconseguir que els nens sortissin endavant, ja que les famílies no podien alimentar-los. A la porta de l'hospital també eren oblidats nens amb discapacitats físiques o psíquiques, o inclús, malalts greus. Això va comportar un augment en el nombre de dides contractades per l'hospital amb la finalitat de nodrir a tots els nens i nenes que arribaven al centre hospitalari.

En aquest treball es presenta un recull bibliogràfic que permet fer una síntesi sobre com era la vida d'aquests infants i de les dides que els van acompanyar, així com una recapitulació de com es vivia un dia a l'hospital General de Barcelona, i que passava amb les criatures quan arribaven a l'edat adulta.

PARAULES CLAU

Expòsits, dides, Hospital de la Santa Creu, pobresa, marginació, malaltia.

ABSTRACT

The Santa Creu hospital was inaugurated in 1401 at the neighborhood of Raval, in Barcelona. At that time, the medieval crisis had long been whipping the citizens of the city, causing hunger, famines, needs and organizing life in unhealthy homes. This casuistry brought many children to be abandoned at the Hospital de la Santa Creu, the only way to get children to survive. At the hospital's door, children with physical or psychic disabilities or even serious patients with serious illnesses forgotten. This caused an increase in wet nurses working in the hospital.

This document provides a bibliographical compilation with which to synthesize about the life of these children and the guesses that accompanied them, as well as a recapitulation what an ordinary day in the General Hospital of Barcelona was like, and what happened to the children when they reached adulthood.

KEYWORDS

Expòsits, dides, Santa Creu Hospital, poverty, marginalization, disease.

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	4
ESTAT DE LA QÜESTIÓ I FONTS.....	6
1. L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU I LA CIUTAT DE BARCELONA AL SEGLE XV	10
1.1 LA BARCELONA DEL SEGLE XV	11
1.2 L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU.....	15
1.2.1 EL NOU HOSPITAL	16
1.2.2 LA CURA DEL MALALT	17
1.2.3 L'ADMINISTRACIÓ DEL HOSPITAL	18
2. ELS INFANTS ABANDONATS.....	26
2.1 L'ABANDÓ.....	26
3. DIDES	32
4. INSERCIÓ DELS INFANTS	38
5. CONCLUSIONS	44
BILIOGRAFÍA.....	46

INTRODUCCIÓ

Els historiadors ens hem vist amb la necessitat de posar nom i segmentar les diferents etapes de la nostra història, ja des de la més absoluta antiguitat i l'inici del món tal com el coneixem, fins als nostres dies. Aquesta divisió d'èpoques sol acabar o començar amb una gran fita, un gran canvi de poders i hegemònies, que ens ajuda a esquematitzar les diferents eres vívides fins la nostra realitat actual. Aquest treball va a cavall entre dos períodes, l'època Medieval i la Moderna. Sense dubte, la fi de l'Edat Mitjana es coneix per les seves circumstàncies caòtiques, que van constituir un moment de grans canvis i d'una profunda crisi econòmic i social, que va desestabilitzar tot el sistema conegut en aquell moment i que encara en l'actualitat és polèmica i motiu de discussió entre els diferents historiadors medievalistes.

Òbviament, aquí no entrarem a discutir si va existir una crisi o no durant els segles XIV i XV, aquesta temàtica donaria per un altre treball final de grau, però sí que intentarem explicar quines eren les dificultats de la Barcelona de la primera meitat del segle XV.

Per poder parlar de la nostra ciutat hem considerat imprescindible iniciar aquest treball amb una pinzellada de la crisi a tot Europa, ja que hem comprovat que és una de les causes que promouen la creació i l'ampliació de nous hospitals a les diferents ciutats de tot el continent europeu.

Un cop analitzada la situació econòmic i social de la ciutat de Barcelona procedirem a descriure la creació i el funcionament de l'Hospital de la Santa Creu. Encara que hem trobat algun article que qüestiona la crisi Baix Medieval i assegura que no va existir, al menys a Barcelona; justament per la despesa que suposa la construcció de nous edificis i ampliacions d'hospitals¹; preferim quedar-nos amb la teoria de la Doctora Teresa

¹Bofarull Barnés, D. (2014)

Vinyoles² (entre d'altres autors), en la qual s'afirma que la creació d'aquests espais hospitalaris ve donada per la precària situació de la població europea en general, i la barcelonina en particular. És a dir, els hospitals es veuen amb la necessitat imminent de créixer per poder acollir a tots aquells indigents o marginats i a tota la població devastada per les guerres, les malalties i la fam.

Però l'objectiu principal d'aquest escrit va dirigit cap a un grup de nenes i nens que van ser abandonats a les portes de l'Hospital de la Santa Creu, els expòsits. En aquest treball analitzarem a aquest conjunt de la ciutadania, que va ser un dels més oblidats i marginats. En aquest apartat estudiarem quins eren els motius que portaven els familiars a abandonar a un infant a les portes de l'hospital. També explorarem els rituals que formaven part d'aquest comiat i quines eren les primeres actuacions que portaven a terme els treballadors de l'hospital quan trobaven un nadó abandonat.

Si parlem dels infants abandonats no podem deixar a fora les dones que els van mantenir amb vida, o almenys ho van intentar, les dides. Per aquest motiu, també trobarem un capítol dedicat a aquestes nodrisses. Tan important era la feina d'aquestes dones, que trobem a la documentació mostres de què gran part de les despeses de l'hospital s'anava en els salaris de les dides.

També farem una reflexió sobre els diferents tipus de dides que hi havia, quina era la funció de cadascuna d'aquestes dones dintre i fora de l'hospital, que evidentment, no era només la d'alletar el nadó.

L'últim punt que analitzarem en aquest escrit anirà dirigit als infants. Aquí es detallarà quants d'ells morien, quants arribaven a una edat adulta, quines feines realitzaven, a quina edat començaven a treballar, i com se'ls ajudava a inserir-se dintre d'una societat encara molt vulnerable i feble per les diferents penúries viscudes.

²Vinyoles i Vidal, T. (2001).

ESTAT DE LA QÜESTIÓ I FONTS

Aquest treball es tracta d'un estudi documental expositiu on hem tractat, sobretot, fonts primàries, com articles i tesis doctorals; i terciàries, com llibres o publicacions de revistes. La recerca ha consistit en una revisió de material historiogràfic de diferents autors medievalistes, sobretot de treballs diversos sobre la crisi baixmedieval, l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, i els expòsits i les dides de la mateixa ciutat, durant el segle XV.

Hem fet una revisió de la bibliografia per tal de poder escollir aquella més adient per a l'estudi. L'objectiu principal ha estat fer una interpretació d'aquesta documentació per tal d'escriure una reflexió i anàlisi profund de com era el dia a dia dels nens i nenes abandonats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, així com el de les dides que estaven al seu càrrec.

L'estudi de la crisi a la Baixa Edat Mitjana i la seva relació amb els diferents hospitals de les ciutats de les darreries de l'Època Medieval és molt ampli, per això la historiografia moderna que trobem és innumerable i impossible de nombrar tota íntegrament. Trobem estudis en diferents àmbits sobre la hospitalitat i la pobresa, ja que és un tema que no només podem tractar des de la història, sinó que abasteix altres disciplines com la medicina, l'economia, l'art, l'antropologia, entre moltes altres àrees³; i això complica encara més la seva enumeració, però, si més no, es citarà la més emprada i analitzada en aquest assaig. Hem de tenir en compte que en aquest treball es fa una mirada totalment des de la història social de l'Europa de la primera meitat del segle XV, i sobretot, de la Barcelona social i cultural d'aquesta moment.

³ Conejo Da Pena, A. (2013)

Pel que fa a l'estudi de la crisi medieval hem consultat com a historiografia antiga el "*Regiment de la cosa pública*" escrit l'any 1383 per Francesc Eiximenis. En aquest llibre Eiximenis explica als seus contemporanis la importància de la existència de la gent pobra per així, els rics poder salvar la seva pròpia ànima. Com a historiografia moderna sobre la crisi europea citem sobretot el llibre de GuyBois "*La gran depresión medieval: siglos XIV-XV. El precedente de una crisis sistémica*" o "*La crisis de la Baja Edad Media: Una revisión*" d'Antoni Furió. Com a idea contraria d'aquests dos historiadors actuals, trobem l'article de Daniel Bofarull Barnés, "*La primavera de l'edat moderna? L'economia catalana i la suposada "crisis baixmedieval" (1350-1450)*", on l'autor raona per què ell està convençut de què la crisi dels darrers anys medievals és una invenció contemporània. La bibliografia discutida per parlar de l'Hospital de la Santa Creu ha estat més amplia que l'anterior a l'hora de fer aquest estudi. Al llibre de Josep Danon "*Visió històrica de l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona*", a més de fer una descripció de la diferent documentació que va trobar als arxius de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, ens explica que no va ser fins els anys 20 i 30 del segle XX que es va donar la possibilitat de consultar la documentació de l'arxiu de l'hospital per poder ser estudiada pels diferents professionals: historiadors, antropòlegs, sanitaris, etcètera⁴. A partir d'aquest moment no cessarà l'estudi de l'hospital. També trobem investigacions del segle anterior, però es tracta d'assajos molt genèrics.

Com a autors contemporanis hem revisat els estudis de Salvatore Marino, Pol Bridgewater Mateu, Ximena Illanes Zubieta, Teresa Vinyoles, Antoni Conejo Da Pena, Reis Fontanals i Jaumà, Manuel Sánchez Martínez o Jordi Morelló Gaget, entre d'altres. Molts d'ells ens parlen de l'administració i les finances de l'hospital, però també trobem

⁴Danon Bretos, J. (1978)

una mirada més social i dinàmica de qui vivia i treballava a la institució i com es residia dintre de l'hospital, Teresa Vinyoles i Ximena Illanes són un exemple d'això últim.

Pel que fa a les fonts documentals antigues de l'Hospital de la Santa Creu són molt extenses i avui dia es poden trobar a l'arxiu de l'Hospital de San Pau, a la Biblioteca Nacional de Catalunya o a la web de l'hospital⁵. La digitalització d'aquestes fonts històriques s'està fent per professors d'història de la Universitat de Barcelona.

Hem de tenir en compte que al segle XVI l'hospital ja havia professionalitzat la feina d'arxiver i hi havia creat una normativa d'ús de la documentació. Per aquest motiu es conserva documentació tan antiga de l'hospital, essent més precària en els inicis d'aquest, però que anirà in crescendo amb el pas dels segles. Trobem documentació des del segle XII fins els segle XVIII a l'arxiu de l'hospital⁶.

La documentació que esmenten els autors citats en aquest treball són: el llibre d'entrades de malalts i d'expòsits de la primera meitat del segle XV, cartes, ordenaments, privilegis, fonts notarials, notes de les inspeccions i informes de visites, registre de dides, registres comptables, administratius, i un ampli etcètera de documentació que abasteix tot el segle XV.

La documentació sobre els expòsits i les dides del segle XV està quelcom més limitada. Els principals autors que han estudiat la documentació de l'Hospital de la Santa Creu i els expòsits són: Teresa Vinyoles, Salvatore Marino i Ximena Illanes.

En aquest treball hem analitzat diferents llibres i escrits de la doctora Teresa Vinyoles, en l'àmbit de la ciutat medieval i dels nens i nenes que vivien a la Barcelona del segle XV hem escollit el llibre "*La Vida quotidiana a Barcelona vers 1400*" de l'any 1985 i articles

⁵http://santpau.molecula-gia.com/index.php/?sf_culture=es. Última visita el 2 de juny de 2019 a les 18h.

⁶Fontanals i Jaumà, R. (2014)

com “*L’esperança de vida dels infants de l’Hospital de la Santa Creu de Barcelona*”, “*Petita Biografia d’una expòsita barcelonina del segle XV*” o “*Tratados como hijos e hijas*”, aquest últim escrit juntament amb Ximena Illanes.

De Ximena Illanes s’han recollit articles com “*Nodrir a otros que no son propios*”, “*Aprendiendo a vivir. Trabajo y Servicio de niñas y niños acogidos en el Hospital de la Santa Creu de Barcelona (1401-1510)*”, entre d’altres. Un altre autor emprat per poder gestionar l’estudi dels nens a l’Edat Mitjana és Shulamith Shahar amb el seu llibre “*Childhood in the middle ages*”

De Salvatore Marino hem escollit i investigat articles com “*Trabajo y aprendizaje en los hospitales de la Baja Edad Media. Aproximación comparativa entre Barcelona, Milán, Nápoles y Siena*” o “*Economía y Hospitales en el siglo XV. Aproximación comparativa entre los gestos de los Hospitales de Barcelona, Milán y Nápoles*” Gràcies a l’ajuda del Dr. Salvatore Marino, en aquest treball s’ha pogut fer un recull de dades del seu recent publicat llibre “*El memorial dels Infants*” d’aquest any 2019. Aquest llibre és una compilació de les fonts trobades als llibres dels expòsits de l’arxiu de l’Hospital de la Santa Creu on estan transcrites diferents anotacions que feia l’escrivà quan arribava un nen o nena a les portes de l’hospital.

En aquest anàlisi bibliogràfic hem consultat molta més documentació, però ens hem vist amb l’obligació de nomenar en aquest espai només la més emprada a l’estudi. La resta de bibliografia utilitzada l’anirem citant convenientment al llarg del treball.

1. L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU I LA CIUTAT DE BARCELONA AL SEGLE XV

El final de l'època medieval ve donat per una greu crisi secular que molts autors defineixen com sistèmica. Aquest canvi va suposar una davallada important de població a tot Europa. “Una sociedad no pierde impunemente una fracción semejante de su población en unos meses sin ser sacudida cultural, social y materialmente”⁷ Aquestes paraules de Guy Bois ens fan entendre que aquesta crisi va afectar a la majoria de les societats europees, tant econòmica com demogràficament. Però aquesta crisi no acaba aquí, sinó que també va minvar la riquesa social i cultural de tots aquells que la van patir, provocant la fallida de tot un sistema que va acabar derruïnt-se.

L'aturada econòmica va portar caresties i situacions d'autèntica misèria que van obrir les portes a la fam. El poble menut, les persones més humils que vivien a les poblacions de l'Edat Mitjana, va ser el primer que va notar l'escassetat d'aliments. Però el poble menut no va ser l'únic en patir aquesta crisi, hem trobat documentació on personatges d'alta nissaga expliquen les penúries que passen per no poder menjar, sobretot en anys de males collites on el blat pujava cada vegada més de preu, fins tornar-se impossible d'aconseguir⁸. Amb un poble desnodrit vénen també les epidèmies, que sense dubte afecten més al poble menut, en tant que és el més desvalgut. Segons Guy Bois les epidèmies més comuns entre finals del segle XIV i meitat del XV són la verola, la febre tifoidea, la tuberculosi i el xarampió, a més de la Pesta Negra. Aquesta última malaltia no feia distinció de classe social, de pesta morien pobres i rics sense excepció⁹.

La situació va portar a la població a passar grans necessitats, i això va arribar a crear una gran violència a les ciutats. A Barcelona, per exemple, es tancaven les portes de la muralla

⁷ Bois, G. (2002) p.94

⁸ Vinyoles i Vidal, T. (1990)

⁹ Bois, G. (2002). P.93

una vegada arribava l'ocàs, i tothom marxava a casa seva en aquest moment, la nit només era per a gent de poca moralitat o persones que volien amagar-se de quelcom¹⁰.

En aquesta situació de crisi, fam i malaltia, les grans ciutats Europees es van veure amb la necessitat de crear espais que poguessin atendre les necessitats sanitàries de la seva població. Moltes d'aquestes ciutats ja tenien hospitals, però els van engrandir o els van ajuntar tots en un nou edifici, com és el cas de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona.

1.1 LA BARCELONA DEL SEGLE XV

La ciutat medieval era més bé un lloc brut i infecte, i Barcelona no era diferent. La població barcelonina que vivia dintre de les muralles, havia de sobreviure en condicions totalment insalubres i propícies pel cultiu de malalties com per exemple la tuberculosi, bacil que creix encantat entre la foscor i la humitat. I és que Barcelona era obscura arrel dels seus carrers atapeïts i encaixats per on entrava molt poca llum¹¹. A més de les condicions arquitectòniques malsanes, tampoc ajudava la brutícia que hi havia als carrers. En l'Edat Mitjana no tothom entenia que la immundícia podia ser la causant de diferents malalties, com la pesta, que ve provocada per la picada de les puces de les rates, i les escombraries escampades pels carrers feien venir els rosegadors. Tot i així, el Consell de Cent intuïa que era important mantenir la metròpoli el més neta possible, igual pensant que podrien evitar malalties, potser simplement per poder conviure de manera més benestant, o probablement per totes dues raons . *“És interessant constatar com les autoritats urbanes relacionaven la pudor amb les epidèmies; veien ben clar com la manca d'higiene havia estat i continuava essent causa de malalties, que tot sovint, especialment als estius, senyorejaven la ciutat”*¹². No sembla que els consellers aconseguissin mantenir

¹⁰Vinyoles i Vidal, T. (1985).

¹¹Vinyoles i Vidal, T. (1990)

¹²Vinyoles i Vidal, T. (1985). P. 39

a ratlla aquest problema, encara que hi havia gent que treballava per facilitar aquesta feina i intentava mantenir neta la ciutat¹³.

Aquesta situació insana no impossibilitava que Barcelona creixés de manera exponencial, tot i que la mortalitat infantil era molt alta en aquell moment, per tant, les causes de l'augment demogràfic eren altres¹⁴. Barcelona va augmentar i es va desenvolupar gràcies a la immigració. Els que vivien al camp i patien les misèries de les dolentes condicions climàtiques i les males collites, acudien a la ciutat en busca de feina i d'un inici de vida, que ells esperaven fos més lucratiu econòmicament. Per desgràcia, molts forasters del camp acabaven patint condicions molt precàries, trobant grans dificultats per sobreviure, donant-se les mateixes condicions que al camp, sinó pitjors. Encara i així, la majoria de pagesos cercaven la llibertat, el poder viure sense un senyor feudal que s'apropriés de gran part de la feina del camperol¹⁵.

Barcelona no només rebia forasters del camp, sinó que a la ciutat venia tot aquell que volia aprendre un ofici, o que fugia de les condicions pèssimes del mar i de la pirateria¹⁶; en definitiva, a la ciutat acudia tot aquell que cercava un nou inici i una vida millor.

Tota aquesta casuística ens dóna una ciutat amb diferents estaments socials. En aquest treball intentarem donar veu a aquella classe social més humil, al poble menut. Si parlem de la ciutadania més pobra, no podem deixar d'esmentar a Francesc Eiximenis, franciscà gironí nascut l'any 1330 en el sí d'una família acomodada i amb una visió molt peculiar de quina era la missió dels pobres dintre de les ciutats¹⁷.

¹³Ibidem.

¹⁴Ibidem.

¹⁵Vinyoles i Vidal, T. (1990)

¹⁶Vinyoles, T. (1985)

¹⁷ Riera Melis, A. (2015)

Parlem d'Eiximenis perquè va estudiar en diverses universitats europees i va escriure infinitat d'obres controvertides. Era un home lletrat, per la qual cosa pensem que influïa directament entre els religiosos, i aquests transmetien aquestes idees als seus fidels.

Eiximenis assegura que els pobres estan a la terra perquè els rics puguin salvar la seva ànima mitjançant l'almoïna¹⁸. L'ideari que tenia la població catalana sobre els pobres al segle XV era que aquests existien per poder salvar les ànimes dels més rics, per tant, era necessari que aquests visquessin a les ciutats, Déu els havia enviat per la redempció dels més privilegiats.

Els pobres eren un conjunt divers format per persones de la ciutat i rodalies, i rodamóns que venien d'altres metròpolis i països, i eren molt nombrosos. Dintre d'aquest grup socials desfavorit trobem tant els que no tenen feina, com els que no poden treballar per alguna discapacitat física, sensorial o psíquica. Hi havia diferents tipus d'indigents. Els pobres vergonyants sorgeixen al segle XIV per les circumstàncies de crisi citades, eren persones que havien portat una vida normal i la nova situació els havia deixat sense feina, ni ingressos. A aquest tipus de pobre li feia vergonya demanar almoïna pel carrer. Després trobem els pobres de crist o captaires, que eren tots aquells que tenien una discapacitat que els impedia treballar. Per últim observem els pobres per convicció, que davant del creixement del capitalisme, ells prefereixen renunciar a la riquesa i viure d'una forma ascètica i austera. La població de Barcelona preferia deixar almoïnes pels pobres vergonyants, ja que tots podien arribar un dia a partir la mateixa sort¹⁹. Els captaires no estaven tant ben vistos, ja que moltes vegades, es podia tractar d'un aprofitat que fingia una deficiència per tal de demanar diners²⁰. Tot i així, algunes persones amb gran poder adquisitiu, deixaven diners a aquests pobres com a última voluntat en el seu testament²¹.

¹⁸ Font documental Francesc Eiximenis (1383) *Regiment de la cosa pública*.

¹⁹ Vinyoles i Vidal, T. (1990)

²⁰ Vinyoles i Vidal, T. (1985).

²¹ Vinyoles i Vidal, T. (1990)

Aquestes donacions pels indigents són una font fonamental de la qual es nodria la caritat. Els oferiments funcionaven a títol personal i particular i no eren gaire fàcils de seguir, però l'ètica cristiana va imposar el costum de fer donacions pels pobres als hospitals o cases de malalts, etc., i la institució eclesiàstica va ser la primera promotora d'aquesta pràctica. Apareixen els baciners a la parroquial i altres esglésies, que eren els administradors de les almoines i recollien totes les donacions. Aquesta entitat era de caràcter benèfic i es mantenia de diverses fonts d'ingressos com els llegats testamentals o les almoines, que recollien els baciners²².

Els bisbes eren els patrons de les institucions caritatives i els primers responsables de la cura dels menys afavorits. A la majoria de catedrals existia una institució anomenada Pia almoina que recollia la caritat pels pobres i al segle XI es van fixar unes rendes que havien de servir per alimentar-los; a Barcelona s'havia de donar menjars a cent indigents cada dia.

A més de l'almoina també trobem altres tipus d'ajuda entre els ciutadans, com per exemple les confraries. Aquestes sorgeixen buscant la protecció i l'ajuda entre els treballadors d'un mateix ofici. Un altre col·lectiu que va formar un grup col·laborador de les confraries, va ser una part de la societat marginada, els discapacitats físics i psíquics²³.

La confraria era una assegurança de protecció entre un col·lectiu d'iguals i entre els familiars d'aquests.

Com ja s'ha esmentat a la introducció, un altre problema greu de la ciutat era la violència que es generava a causa de les mancances econòmiques. Quan un no té res a perdre utilitza tot el que calgui per poder sobreviure, i aquest també era el cas de molta gent de la Barcelona del segle XV. La pobresa feia, i encara avui, que en moltes ocasions la persona

²²Vinyoles i Vidal, T. (1985).

²³ Ibidem

es veiés amb la necessitat de robar per poder menjar, abrigar-se, o sobreviure. Tot això causava un rebombori a la ciutat i una certa duresa en el caràcter dels seus ciutadans.

1.2 L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU

L'Hospital de la Santa Creu de Barcelona va sorgir de la idea de fusionar els diferents hospitals de la ciutat per a construir-ne un de gran i ben administrat política i econòmicament.

La ciutat comptava amb la presència de diferents hospitals, però ja al segle XIII comença a devaluar-se la moneda i poc a poc els hospitals van caient en la crisi que va assotar els darreres anys de la Edat Mitjana. En els segles anteriors al XV la majoria dels hospitals estaven dirigits per eclesiàstics i s'administraven gràcies a les donacions testamentàries de gent acabalada o de les almoines. Amb la impossibilitat de continuar assistint a pobres i malalts, el febrer de 1401, a la Casa del Consell de Cent, es planteja la construcció d'un nou hospital que pugui abastir a la població de la ciutat i que estigui administrat en part pel govern municipal, i en part per l'Església²⁴.

El papa Benet XIII signa la Butlla fundacional i es decideix construir el nou Hospital de la Santa Creu on era l'Hospital d'en Colom, entre els carrers actuals de l'Hospital i del Carme, on trobem avui dia la Biblioteca Nacional de Catalunya. El 17 d'abril de 1401 s'inicia l'edificació de l'Hospital amb una cerimònia presidida pel bisbe Joan Ermengol i on hi van assistir el rei Martí l'Humà, la reina Maria de Luna, Jaume de Prades en nom del príncep Martí el Jove i, per últim, els consellers de la ciutat de Barcelona²⁵. Va ser un acte d'una gran solemnitat, on van arribar en processó les quatre primeres pedres de l'hospital, i van ser situades al terra en el lloc on seria construït l'edifici²⁶.

²⁴Illanes Zubieta, X. (2017)

²⁵ Conejo Da Pena, A. (2014).

²⁶Danon Bretos, J. (1978)

1.2.1 EL NOU HOSPITAL

Encara que no hi ha tanta documentació dels primers hospitals, sabem que en un primer moment es van crear per tal d'albergar a pobres captaires i a peregrins que passaven per allà. Per aquest motiu es construïen fora de les muralles de les ciutats, però a prop dels camins, per poder complir amb l'hostalatge²⁷. La paraula hospital prové etimològicament de la paraula *hoste*. El diccionari Alcover Moll defineix hospital com a casa on es recullen pelegrins, pobres o malalts. Per tant podem deduir que en un inici els hospitals estaven pensats per a allotjar a la gent, acollir als que ho necessitaven. Els primers hospitals no tenien com a objectiu tenir cura dels ciutadans i sanar-los, sinó que eren llocs on exercir la caritat²⁸ i donar un llit a qui ho necessités.

Com ja hem dit anteriorment, el final dels segle XIV i el segle XV va ser una època de canvis socials i econòmics importants, i va comportar un canvi cultura. El creixement de les ciutats va crear una nova classe social entre el rei i els ciutadans, els burgesos. Aquests ràpidament van agafar les rendes de la municipalitat de Barcelona i van veure a l'hospital una solució pel problema de la indigència que tenien a la ciutat, a la vegada que redimien la seva ànima amb la caritat²⁹.

A Barcelona es va veure un increment de les dues classes socials, burgesos i pobres. El creixement d'aquests últims va implicar que els ciutadans adquirissin una nova consciència cap a la salut pública, amb el control de l'espai i la concepció de nous lligams veïnals. Poc a poc canvia el concepte i el significat de la paraula hospital. De l'hostatge anem passant a l'hospital, amb un nou pensament cap a la capacitació sanitària de la població, el tractament del problema de la misèria i de la pobresa i, ara sí, el guariment de les persones de la ciutat i corregir els conflictes urbans sorgits de la gran pobresa i

²⁷Fontanals i Jaumà, R. (2014)

²⁸Danon Bretos, J. (1978)

²⁹Fontanals i Jaumà, R. (2014)

marginació del moment³⁰. Per aquest motiu, la secularització dels hospitals va ser un pas important, els governants de les ciutats necessitaven tenir control de la seva població i van implicar-se més en la participació, tant social com econòmica, dels hospitals³¹.

L'hospital va ser una gran font d'ingressos pels ciutadans de la ciutat de Barcelona i dels voltants, ja que tenia una gran plantilla treballant dintre i fora de les seves portes³².

1.2.2 LA CURA DEL MALALT

Quan arribava un malalt a l'hospital, la primera persona que el rebia era l'infermer. Aquest li feia la higiene dels peus, en primer lloc, i de la resta del cos seguidament. Un cop l'usuari estava net i polit, el sanitari li buscava un bon llit on pogués descansar.

Com que mantenir l'hospital no era una dita fàcil, el segon que feia l'infermer, un cop el seu pacient ja havia descansant, era mirar quines pertinences tenia; tant a sobre com en béns i immobles que pogués tenir arreu. Aquesta era una part important dels ingressos de l'hospital. Martí l'Humà I va estipular l'any 1405 que tot aquell que morís dintre de l'hospital tenia l'obligació de deixar els seus béns a la institució, per tal de pagar les cures rebudes fins els últims seus dies³³. Després, el religiós encarregat procedia a confessar el malalt, perdonar-li els pecats i administrar-li els sagraments que considerés convenients. Moltes vegades s'aprofitava la confessió per tornar a preguntar quins béns tenia l'usuari, això permetia saber si l'hospital podria recuperar les despeses causades pel malalt, tant si moria, com si superava la seva malaltia. Un cop finalitzat l'interrogatori, s'hidratava al malalt i aquest era visitat pel metge, qui li pautava un tractament adient a la seva malaltia³⁴.

³⁰Illanes Zubieta, X. (2017)

³¹Ibidem.

³²Ibidem.

³³Sánchez-Martínez, M. (2014)

³⁴Illanes Zubieta, X. (2017)

Els malalts podien venir de Barcelona, dels voltants de la ciutat, d'altres indrets de la Península Ibèrica o, fins i tot, d'altres llocs del món. El nombre d'homes que eren assistits a l'hospital era major que el de dones. Probablement, les dones van teixir uns lligams veïnals entre elles que no tenien els homes³⁵. Les dones eren capaces de fer brous curatius i de cuidar-se entre elles. Segurament, aquetes tenien coneixements de cures i tractaments amb plantes i altres remeis casolans que passaven de generació en generació³⁶.

Un altre nombre important d'usuaris eren els nens, molts d'ells abandonats a les portes de l'hospital a causa de l'escassetat de recursos, la pobresa i la mort dels familiars³⁷. En aquest sentit podem observar que a més de donar recer, proveir d'aliments i guarir els malalts, l'hospital també tenia una funció primordial de reinserció social, no només per als nens i nenes expòsits, sinó també per als marginats i pobres de la ciutat³⁸.

Els usuaris no anaven només perquè es trobaven malament, sinó que moltes vegades acudien a l'hospital per poder menjar, sobretot els homes³⁹. Això reforça la idea de que l'hospital atenia els usuaris, però continuava essent un lloc de caritat cristiana i una manera de tenir domini sobre els marginats i desvalguts de la ciutat. Molts autors defineixen malaltia com a sinònim de pobresa al segle XV⁴⁰.

1.2.3 L'ADMINISTRACIÓ DEL HOSPITAL

L'Hospital de la Santa Creu es va secularitzar, no del tot, però sí al cinquanta per cent. Com ja hem comentat amb anterioritat, les ciutats creixien cada vegada més ràpid i això fa que el nombre de persones amb problemes econòmics i de marginalitat augmenti cada any. Les ciutats van començar a veure els hospitals com una intervenció efectiva cap el

³⁵ Ibidem.

³⁶ Vinyoles i Vidal, T. (1985)

³⁷ Illanes Zubieta, X. (2017)

³⁸ Fontanals i Jaumà, R. (2014)

³⁹ Vinyoles i Vidal, T. (1985)

⁴⁰ Illanes Zubieta, X. (2017)

problema de la indigència, això fa que el Consell de Cent vulgui que la institució hospitalària estigui administrada per gent de la seva confiança. La solució que es va donar per poder aconseguir una administració més eficaç a l'hospital va ser que hi haguessin quatre administradors, dos escollits pels consellers, i els altres dos escollits pel Bisbe⁴¹.

Hi havia diferents canals d'entrada i sortida de diners en l'administració de l'hospital. Començarem amb qui proporcionava els diners per poder portar a terme tota la activitat que comportava el funcionament de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona.

Segons Manuel Sánchez-Martínez al seu article "Las cuentas de un hospital medieval: la Santa Creu de Barcelona (1430-1431)" hi ha quatre blocs primordials d'on procedeixen els diners per a la manutenció de l'hospital i de la gent que viu allà, tant malalts com treballadors.

Per un costat es rep una porció importada de part del municipi. Ja hem vist l'interès del municipi en la gestió de l'Hospital General de Barcelona⁴², per tant, el Consell de Centes compromet en fer una donació important anual a l'hospital des de la seva inauguració. En un primer moment era de tres mil florins, però amb el temps va anant disminuint, inclús es va amenaçar l'hospital en treure aquest estipendi amb les baralles pel control de l'administració de l'hospital entre la Busca i la Biga l'any 1453⁴³. Per sort, finalment no es va complir aquesta advertència. Aquesta era una entrada important i generosa, i va estar vigent fins l'any 1482.

Altres ingressos importants que rebia la institució era el patrimonial, és a dir, les entrades en concepte de censos emfitèutics de les terres que tenien establertes, no només a Barcelona, sinó també a diferents ciutats i llocs de Catalunya. Alguns historiadors pensen que podrien

⁴¹Danon Breton, J. (1978)

⁴²Fontanals i Jaumà, R. (2014)

⁴³Bridgewater Mateu, P. (2014)

haver heretat censos dels antics hospitals que hi havia a la ciutat, augmentant així els béns i immobles del propi hospital⁴⁴.

L'almoïna i els llegats també eren una important injecció de diners per a la institució. Recordem que l'hospital era una bona forma de demostrar la caritat cristiana dels ciutadans i així poder salvar la seva ànima. Per aquest motiu la gent deixava diners i altres béns al centre hospitalari. Els administradors de l'hospital es van adonar que aquest era un punt important i van crear una xarxa d'usuaris que demanaven diners en nom de l'entitat hospitalària. Les Ordinacions de 1417 ja van dictaminar que "*era el enfermo quien gobernaba a las personas encargadas tanto de hacer las questes cotidianas por la ciudad como de pedir con los bacins por las iglesias*"⁴⁵ La feina de recaptar diners la feien els acaptes, que tenien cura de donar tot allò guanyat als administradors de l'hospital al final del dia. A més de demanar diners també venien espelmes per guanyar quelcom més per a la institució⁴⁶.

Per últim, una de les altres maneres que tenien per recollir diners per al centre hospitalari era, com ja s'ha comentat; el cobrament de béns i immobles que tenien les persones que perien sense descendència a l'hospital. Aquest era un mètode de recaptar els diners de les despeses que havia suposat la cura d'aquell malalt. El que portaven en efectiu es posava a la caixa forta de la institució, i si tenien terres o habitatges, es subhastaven i amb els diners es pagava a aquells que havien contribuït en el procediment jurídic i la resta quedava per al centre hospitalari⁴⁷.

⁴⁴Sánchez-Martínez, M. (2014)

⁴⁵Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷Sánchez-Martínez, M. (2014)

A la documentació s'han trobat altres formes d'obtenir guanys per a l'Hospital de la Santa Creu, però aquestes quatre són, sense dubte, les principals i les que proveïen el 93% de la totalitat de beneficis de la institució⁴⁸.

Tan important era l'hospital per al bon funcionament de la ciutat i la cura dels pobres i malalts que, les Ordinacions de 1428 van dictaminar una forma innovadora i més segura de guardar els diners guanyats per la institució i, així, evitar robatoris i desfalc. Es va treure el pes de la comptabilitat a la persona que ho portava, i es va repartir el pes d'aquesta feina entre varis individus. D'aquesta manera hi havia dues persona dedicades a rebre i gastar els diners que s'anomenaven *reebedor* i *receptor*, una altra que anotava i controlava totes les activitats econòmiques, *l'escrivà*; i per últim *l'oïdor*, que verificava que el *reebedor* i el *receptor* fessin bé la seva feina. Tots quatre individus havien de notificar les diferents transaccions en llibres, assignats a cadascun un exemplar propi⁴⁹.

Per altra banda, l'Hospital General de Barcelona també tenia despeses molt importants. La Institució proveïa a molts malalts, treballadors de tot tipus i els havia d'alimentar a tots ells. Com explica Salvatore Marino al seu article "*Economía y Hospitales en el siglo XV. "Aproximación comparativa entre los gastos de los Hospitales de Barcelona, Milán y Nápoles"*", l'hospital de Milà a més de nodrir els seus treballadors i usuaris, també comprava roba i calçat als pobres i nens abandonats⁵⁰. Per tant, podem pensar que l'hospital era una institució que no buscava lucrar-se amb els guanys anuals, sinó que realment havia de controlar i evitar l'estafa per poder garantir les necessitats més bàsiques del usuaris i empleats de la institució.

Tots dos articles mencionats en aquest apartat, el de Salvatore Marino i el de Manuel Sánchez, ens parlen de les diferents despeses que tenia el complex hospitalari, i tots dos

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Marino, S. (2018) b. p.77.

donen una gran importància als salaris del personal i a la alimentació de malalts i treballadors. A més d'aquest dispendi tots dos historiadors parlen del desemborsament en la provisió del centre, i de les herències i llegats que rebia l'hospital. Salvatore Marino distingeix també les despeses generades en: el dot, almoines i altres ajudes que es donaven als usuaris de l'hospital; les intervencions immobiliàries i de gestió de recursos; el manteniment de l'edifici, reformes i obres artístiques; i el consum que suposava els viatges fets pels administradors de l'hospital cap a les propietats que tenien a la ciutat o en altres indrets.

Tant les herències i llegats, com els viatges, significaven tant un benefici com una despesa per a l'hospital.

En el cas de les visites a les diferents propietats emfitèutiques de l'hospital suposava un estalvi en alimentació i roba, però també una aportació econòmica per a poder pagar els trasllats⁵¹.

Per la seva part, les herències i llegats eren una bona entrada de diners per a la institució, però la majoria de vegades venien acompanyades de peticions que suposaven una despesa important, com per exemple les misses en recordatori del difunt, que eren un desemborsament en el sou del religiós que portava a terme la pregaria. Altres demanaven que a la seva mort es fes alguna nova construcció o reforma, per tant, moltes vegades, el que deixaven en herència anava quasi íntegrament en complir els llegats⁵².

El desemborsament en aliments també era molt important, ja que l'hospital proveïa menjars a malalts i treballadors, i el nombre de tots dos grups era molt elevat. Con ja s'ha mencionat, malaltia i pobresa eren sinònims en moltes ocasions, per tant les principals cures que ofería l'infermer i el metge de la Institució eren el descans i la bona alimentació.

⁵¹Marino, S. (2018) b

⁵² Ibidem.

D'aquesta manera el centre hospitalari havia d'estar preparat per poder guarir a un gran nombre de persones, no només amb aliment, sinó també amb roba i altres estris primordials i bàsics per a la vida. Segons l'estudi de Salvatore Marino i la publicació de Manuel Sánchez, aquesta despesa arribava al 70% del desemborsament total anual de l'Hospital de la Sant Creu de Barcelona⁵³.

Els expòsits generaven una gran despesa per a la institució, i no només en la alimentació. Els nens havien de ser ensinistrats en algun ofici i les nenes estaven obligades a oferir una dot si volien casar-se, si un infant es posava malalt a casa de la dida l'hospital es feia càrrec de comprar menjar per poder fer brous nutritius i curatius⁵⁴, de vegades també havia de pagar la roba d'abric entre d'altres coses necessàries⁵⁵.

Altre gran desemborsament era el manteniment de l'edifici. Amb una edificació de tal grandària sempre hi havia quelcom a arreglar, construir o fer. A més, aquí entren les despeses de les obres d'art que l'hospital comprava per a la capella: pintures, retaules i escultures, entre d'altres.

Per últim hem de parlar de la despesa que suposava el personal que treballava a l'hospital, que era el més gran dispendi al que havia de fer front la institució. Segons l'estudi de Salvatore Marino, el personal fixe que treballava a l'Hospital General de Barcelona era d'unes trenta persones aproximadament. Aquí hem de pensar no només en el personal sanitari, sinó també en el personal jurídic que administrava l'hospital, i en el conjunt de diferents treballadors i de diverses professions com: cuiners, fusters, constructors, religiosos, i un gran etcètera.

Dintre del personal no jurídic, els que cobraven més eren els apotecaris i els cirurgians. Però on es troba la xarxa més gran i complexa de treballadores per a la institució és en les

⁵³ Marino, S. (2018) b

⁵⁴ Vinyoles, Teresa. (2007)

⁵⁵ Vinyoles i Vidal, T. (1985); Marino, S. (2018) b

dides, superant el 40% de les despeses anuals de pagament de salaris⁵⁶. Però aquesta qüestió serà aprofundida en el punt 3 d'aquest treball.

⁵⁶Sánchez-Martínez, M. (2014)

2. ELS INFANTS ABANDONATS

Com s'ha dit en repetides ocasions al llarg d'aquest treball, la pobresa dels últims anys de l'Edat Mitjana a la ciutat de Barcelona, va provocar comportaments insòlits i desesperats, com és l'abandó de nenes i nens a les portes de l'Hospital de la Santa Creu.

Aquest abandó no era volgut, sinó que era produït per la desesperació de les famílies, era un intent de supervivència i una mostra de valor, i per què no, d'amor. Sembla impossible que una mare pugui desprendre's d'un fill per amor, però quan la pobresa o la incapacitat t'acompanyen no hi ha un altre camí si vols veure créixer el teu fill.

La historiadora Ximena Illanes ens deixa clars els motius d'aquest abandó als seus diferents estudis sobre els expòsits de l'Hospital General de Barcelona, com per exemple a *“Dolor y abandono. El drama de dejar a un niño en el Hospital de la Santa Creu (Barcelona, siglo XV)”* al qual, l'autora intenta donar explicació a un fet que avui dia es veu com quelcom impossible a la nostra societat, i intenta demostrar que la majoria dels nens eren deixats amb la intenció de recuperar-los quan la família estigués millor econòmicament. Això s'intenta demostrar amb el ritual d'abandó que es portava a terme, on la majoria de nens i nenes portaven notes i objectes per poder ser reconeguts en un futur no molt llunyà. També la historiadora Esther Cruz fa una revisió dels llibres d'expòsits de l'Hospital General de Mallorca i com era l'execució d'aquest distanciament.

2.1 L'ABANDÓ

En aquest apartat s'ha estudiat l'abandó en dues ciutats diferents, Barcelona i Mallorca. Ximena Illanes ens parla del cas català, mentre que Esther Cruz ho fa del de les Illes Balears. Ambdós estudis mostren moltes coincidències en l'execució de l'abandó, és a dir, en totes dues ciutats les nenes i els nens eren abandonats amb un mètode similar. En el cas de Barcelona, els infants no eren només de la ciutat, sinó que venien de diferents

indrets de la regió⁵⁷. Els expòsits, en general, eren marginats de la societat i ja creixien amb aquest handicap, el qual els creava diferents dificultats al llarg de la seva vida.

Les principals causes d'aquesta pràctica eren la pobresa i la incapacitat de la mare per tirar endavant un fill o filla. Mares que havien de treballar perquè el marit vivia fora i no podien alletar un nen, o perquè tots els membres de la família havien de treballar per poder sobreviure, i no podien pagar una dida. També podia ser que la mare aprofités la seva llet per fer de dida i tenir un sou, però aleshores no podia alletar el seu fill i es veia obligada a abandonar-lo i resar perquè un dia pogués estalviar tants diners que li permetés recollir el seu fill de l'hospital⁵⁸. També hi havia altres motius per l'abandó, com els fills bastards, els nens amb discapacitats intel·lectuals o físiques, els infants de mares prostitutes, o amb patologies mentals o altres incapacitats per poder criar el seu nadó, pares que havien perit, etcètera⁵⁹.

La majoria d'infants que deixaven a les portes de l'hospital eren nadons i hi eren abandonats durant la nit, per evitar que ningú no fos testimoni d'aquesta gran vergonya⁶⁰. Sembla que la majoria eren nenes, probablement perquè aquestes portaven una despesa de diners afegida només pel fet de ser dones, el futur dot. No és que estigués prohibit per llei abandonar un nadó a l'hospital, però el catolicisme ho veia amb mal ulls. Això feia que les famílies que abandonaven els nens i nenes ho fessin de manera anònima, inclús alguns pares vestien malament els infants perquè no sabessin que aquell nen venia d'una bona família i així evitaven la vergonya moral⁶¹.

Quan el nadó arribava el primer que feia la institució era entregar-lo a una dida perquè el pogués ser alimentat. El principal objectiu de l'hospital era disminuir la mortalitat infantil,

⁵⁷ Illanes Zubieta, X. (2006)

⁵⁸ Cruz Pérez, E. (2001)

⁵⁹ Illanes Zubieta, X. (2006)

⁶⁰ Cruz Pérez, E. (2001); Illanes Zubieta, X. (2018)

⁶¹ Cruz Pérez, E. (2001)

molt elevada en aquell moment, i cobrir les necessitats bàsiques de l'infant. Un cop el nen o nena ja estava alletant-se, l'escrivà apuntava minuciosament tot el que trobava dins del cabàs. No hi ha cap tipus de discriminació a l'hora d'acollir a una nena o un nen, ni de raça, ni d'estament social; l'hospital els considerava a tots per igual, innocents que no tenien poder adquisitiu, ni pares coneguts, però eren lliures⁶². Hi ha una esperança de que la família tornarà a buscar l'infant i podrà pagar les despeses que hi hagi causat la criança del nen. Aquesta creença fa que hi hagi aquesta necessitat d'apuntar tots els detalls al llibre d'entrades dels expòsits, així, en un futur no hi haurà cap dubte de que la nena o el nen que es busca és aquell⁶³.

Els nadons eren abandonats a les portes de la institució amb el testimoni de la foscor de la nit. Eren acomodats en cabassos, molt utilitzats en l'època medieval, i abrigats amb roba, tant de nen com d'adult. També afegien palla, per garantir la comoditat i l'abric de la criatura. Molts d'aquests nens i nenes portaven un paper escrit, al qual se li dona el nom d'*albarà*. Normalment, en aquest escrit, posava el nom del nadó, si estava batejat o no, i en moltes ocasions una oració i una suplica perquè es tingués cura d'aquell infant per l'amor de Déu⁶⁴.

Als albarans, gran part de les vegades, venia una afirmació i una promesa de que la família tornaria més endavant a buscar aquell infant i pagaria a l'hospital les despeses que hagués ocasionat la seva cura. Normalment l'abandó era secret, i per tal de garantir aquest compromís de retorn, a més de l'albarà, el nen portava amb si una moneda o penjoll partit per la meitat. L'encaix de les dues parts donava fe de que aquell era el fill o filla, o familiar, sense cap mena de dubte⁶⁵.

⁶² Ibidem

⁶³ Cruz Pérez, E. (2001); Illanes Zubieta, X. (2018)

⁶⁴ Cruz Pérez, E. (2001); Illanes Zubieta, X. (2018)

⁶⁵ Ibidem.

A més d'aquests objectes en trobem d'altres molt típics i que apareixen en repetides ocasions al llibre d'expòsits. Estris com llaçades i sal, que podrien ser amulets perquè el nen o la nena aconseguissin arribar a l'edat adulta. La sal es trobava sobretot als cabassos dels nens que no havien estat batejats encara. Si era aquest el cas, l'hospital es feia càrrec de batejar el nadó. Les pregaries que apareixen als albarans estan dedicades, sobretot, a la Mare de Déu. És molt probable que les oracions estiguessin dedicades a la Verge com si aquesta pogués tenir la empatia especial que necessita una mare i així no jutjar la seva desatenció⁶⁶.

En tots dos casos, tant a Mallorca com a Barcelona, hi ha més nenes que nens abandonats i la edat prevalent és els primers dies de vida. Segons Ximena Illanes, el 92% dels infants abandonats eren lactants. Si la nena o el nen arribaven sense nom se ne'ls hi posava un. Hi ha una sèrie de noms típics com Nadala, Salvador o Esperança, però també podien posar-li el nom de la festivitat del dia en el que havia estat abandonada la criatura o el de dida escollia⁶⁷.

La mortalitat infantil al segle XV era del 77%⁶⁸, per tant molts d'aquests nens i nenes que arribaven a l'Hospital General de Barcelona, no sortien d'allí amb vida. Les malalties principals que causaven la mort als nadons eren la verola i la pesta, encara que hi havia d'altres força comunes com la disenteria, els paràsits, les afeccions pulmonars, les infeccions i nafres, i la inflamació de la llengua⁶⁹.

Els nens i les nenes eren deslletats quan tenien tots els dents de llet, aquesta era la recomanació dels sanitaris del segle XV, que normalment era als dos anys de vida. Abans de començar amb una dieta totalment sòlida, els cuidadors dels nens feien una

⁶⁶Ibidem.

⁶⁷Cruz Pérez, E. (2001); Illanes Zubieta, X. (2018)

⁶⁸Vinyoles i Vidal, T. (2007)

⁶⁹ Cruz Pérez, E. (2001)

dieta mixta que es basava en llet de la dida i farinetes o menjar molt triturat al morter o tallat molt petit, o sopa, en definitiva, aliments de fàcil masticació⁷⁰.

⁷⁰Illanes Zubieta, X. (2013) b

3. DIDES

La lactància és un fet biològic i necessari al segle XV, per aquest motiu no solien alimentar els nens amb llet d'animals com la cabra, ja que aquesta llet podia portar ronya i altres malalties⁷¹. L'alletament pot patir modificacions per influències socials, econòmiques i culturals. Al segle XV estava de moda entre la burgesia, els reis i les dones benestants contractar una dida que alimentés els nadons. Però no tothom podia permetre's contractar una ama de llet pels seus fills, moltes mares del poble menut van haver de deixar els seus fills a l'Hospital de la Santa Creu amb l'esperança de què la institució sí pogués alletar la seva criatura, gràcies a la immensa xarxa de dides que tenia al seu abast. La dificultat d'una dona per alletar el seu nadó durant les primeres setmanes té múltiples factors. Els papers que queden del segle XV sobre els expòsits de l'Hospital de la Santa Creu ens donen una pista de quines eren aquestes circumstàncies.

Gran part del pressupost anual de l'hospital anava dedicat als expòsits, per tant no és difícil imaginar la gran xarxa de dides que devia tenir l'hospital per tal d'arribar a alletar a totes les nenes i nens que eren abandonats a la institució. Segons Ximena Illanes al seu article "*nodrir a otros*" va haver-hi moments en els que el nombre de dides va arribar fins a quatre-centes dones contractades per alletar als diferents nadons, i encara i així, moltes vegades no era suficient i no s'aconseguia complir l'objectiu principal de la Institució, que era alimentar a tots els nens abandonats. Només en aquests casos molt excepcionals es va recórrer a la llet de cabra, però realment va ser en ocasions prou extraordinàries⁷², com per exemple si el nadó era ronyós i no el volia alletar ningú⁷³

Els sous de les dides eren una gran despesa per l'hospital i aquestes estaven obligades a complir certs requisits si volien treballar per a la Institució hospitalària. Aquestes

⁷¹Vinyoles i Vidal, T. (2013) b

⁷²Illanes Zubieta, X. (2013) b

⁷³Illanes Zubieta, X. (2013) b. pp 171

competències anaven des de no poder alletar dos nens a la vegada, la joventut i la qualitat de la llet de la noia, o no quedar-se embarassada mentre alletava a un expòsit. L'última condició esmentada era per assegurar-se que aquella dona no donava llet de cabra a l'infant. Al quedar-se en cinta, la dida perdia la llet i, per tal de no renunciar al sou tant necessari, continuava alimentant el nadó amb llet de cabra. Però si això era descobert havia de pagar una gran multa. És cert que les característiques que es buscaven en les dides eren més comuns entre la gent adinerada, que podia permetre's escollir i pagar millor a la dona que alletés el seu nadó, però en el cas de la llet de cabra no hi ha distinció entre classes socials, estava igual de malt vist en tots els estaments socials⁷⁴.

Quan el nadó arribava, el primer que feien era lliurar-lo a una dida de l'hospital. Aquesta començava a alletar la criatura immediatament i feia aquesta tasca fins que fos trobada una altra dida de fora de l'hospital. Un cop es trobava una llar per aquest nounat, era traslladat cap el seu nou domicili i, en principi, allà hauria de passar el temps necessari fins que ja no exigís alimentar-se de llet materna. Per desgràcia això no sempre es complia, i molts nens anaven d'una casa a una altra i d'una dida a una altra per diferents raons, una de les principals era, com ja s'ha indicat, la ronya. Normalment les dides no els volien alimentar perquè estaven malalts. Altres causes de retornar la nena o el nen podien ser que la família tornés a l'hospital a buscar-lo, que la dida no tingués prou llet per alletar-lo o que estigués malalta, o que es mudés de ciutat. També podia passar que la família de la nodrissa no acceptés el nadó i l'obligués a retornar-lo a l'hospital, o que la institució li llevés l'infant a la dida per mentir o per tenir constància de què aquesta sotmetia la criatura a maltractaments. El contracte finalitzava quan el nen ja no necessitava llet per alimentar-se i era possible fer una dieta sòlida⁷⁵.

⁷⁴Illanes Zubieta, X. (2013) b

⁷⁵Illanes Zubieta, X. (2013) b

El que observem aquí és que, com a mínim, hi ha dos tipus de dides; unes que viuen a l'hospital i que són dides d'urgència, i altres que alleten i tenen cura de l'infant des de casa seva. Aquestes últimes poden treballar per l'hospital o per una família.

Dintre del grup de dides que treballen per a l'hospital des de casa seva també trobem diferències, sobretot en el sou, que varien segons les condicions en les que es troben les criatures i també les característiques de la dida. Una nodrissa jove sempre tindrà millor llet i serà més valorada econòmicament que una dona més gran⁷⁶.

Altres diferències entre les dides que treballen fora de l'hospital és el temps que exerceixen la professió. Hi ha dones que ho fan durant mesos, altres que només ho fan durant dies puntuals, inclús hi ha alguna dona que ho fa per “salvar la llet”, com es deia aleshores, que normalment treballaven gratis i ho feien perquè aviat haurien d'alletar al nen de la seva senyora o quelcom semblant⁷⁷.

Comencem parlant de les *dides de casa*, les que vivien a l'hospital. La seva feina era alletar els nens nouvinguts, però també alimentaven i tenien cura dels nens i nenes que vivien a l'hospital per malaltia o perquè havien estat tornats a la Institució. També es feien càrrec d'aquells nens que havien estat abandonat per una discapacitat física o intel·lectual, ja que els que tenien aquestes afeccions especials no eren ben rebuts per les dides externes, per tant es quedaven a l'Hospital de la Santa Creu i eren cuidats per les dides internes⁷⁸.

En segon lloc trobem les dides que treballen des de casa seva. Solien ser dones camperoles que cobraven un sou en funció del moment i del temps que estava alletant la nena o el nen. Si el nadó estava malalt i requeria més cures, la nodrissa cobrava més; en canvi, si

⁷⁶Illanes Zubieta, X. (2013) b

⁷⁷Ibidem

⁷⁸Ibidem

el nen tenia una alimentació mixta la dida començarà a cobrar menys, atès que ja no era tan necessària la seva llet.

Hi ha de tot pel que a la durada del contracte es refereix. L'Hospital de la Santa Creu volia que la dida esdevingués la nodrissa del mateix infant fins el seu deslletament, però la majoria de les vegades això no es complia. Les causes d'aquest trencament contractual eren diferents, malaltia o mort de la nena o el nen, incapacitat de la dida en criar el nadó o per engany manifest de la nodrissa cap a l'hospital.

Les dides de casa cobraven elles el sou, mentre que en el cas de les de fora de Barcelona, eren els marits qui anaven a retirar l'estipendi corresponent. Pel que fa a les dides que treballen només un dia, podem pensar que eren elles mateixes les que recollien el salari a l'hospital.

Aquestes últimes són dones que ajuden a les dides de casa quan el nombre de nens i nenes abandonats supera el de dides, són les ajudants fins que es troba una dida fixa. Podríem dir que són dides d'urgència i normalment viuen a prop de l'hospital⁷⁹.

Era tanta la demanda que s'havia de buscar nodrisses suplents prop de l'hospital, fins que es trobava una casa on deixar la criatura. A més de les dides de casa i les dides per un dia o per poc temps, també trobem les dones que alleten nadons per amor de Déu i que no cobren per la feina. Són diferents les causes que trobem per alletar sense rebre res a canvi. La documentació fa pensar que aquí hi ha un gran nombre de dones que volen salvar-se la llet. Això vol dir que són esclaves o dides que treballen per a cases de la burgesia, on les mestresses estan a punt de donar a llum i les nodrisses han de mantenir la llet per tal de poder alimentar el futur nounat. També hi ha dones que ja han deslletat el seu fill o que han perdut el seu nadó i aprofiten la lactància com a acte de caritat cristiana.

⁷⁹Illanes Zubieta, X. (2013) b

En tots dos casos, ja sigui per salvar la llet com per caritat, aquestes dones no cobraven per fer aquesta tasca⁸⁰.

Però la dida no només alletava el nen, havia de tenir cura total de la criatura. Si es posava malalt l'havia de cuidar, també el proveïa de roba i sabates, medicaments, i si l'infant moria estava obligada a fer-li un enterrament cristià.

⁸⁰Ibidem

4. INSERCIÓ DELS INFANTS

L'objectiu de l'Hospital era reduir la mortalitat infantil i que els nens poguessin tenir una reinserció social quan arribessin a l'edat adulta⁸¹. En aquest sentit els nens podien tenir més avantatges que les nenes, ja que ells tenien més fàcil accés a l'educació i molts aprenien a llegir i escriure, a més d'un ofici. En canvi, elles normalment acabaven servint a casa d'algú i, amb sort, acabarien casant-se amb un home tan pobre com elles.

La infantesa era curta al segle XV, no només per l'altíssima mortalitat infantil, sinó perquè aviat els nens i les nenes havien de començar a treballar⁸². En el cas dels nens i les nenes abandonades a l'Hospital de la Santa Creu, la majoria d'ells i elles començaven a treballar a l'edat de sis o set anys, tot i que trobem excepcions tant per sobre com per sota⁸³.

Segons ens expliquen diferents autores i autors, com Teresa Vinyoles i Ximena Illanes en múltiples articles i escrits, els nens i les nenes del segle XV no tenien una educació com la imaginem i veiem avui dia, sinó que aprenien amb la pràctica d'un ofici⁸⁴. La mare s'ocupava, normalment, de l'educació dels fills, sobretot al poble menut; mentre que el pare no era habitual veure'l gaire implicat amb els infants⁸⁵. En aquest sentit, l'hospital era qui feia de mare dels nens i nenes que havien estat deixats allà a primerenca edat. Una vegada retornaven a la institució després d'haver estat deslletats, passaven un parell d'anys aprenent per a poder fer una bona reinserció social. Les ordinacions de l'hospital parlen d'una dona com la màxima responsable d'aquesta tasca, per tant, podem pensar que aquesta es dedicava a tenir cura de les nenes i nens que havien sobreviscut als primers anys de vida i que ja podien alimentar-se de sòlids. Aquesta cuidadora els ensenyava a

⁸¹Illanes Zubieta, X. (2006)

⁸²Vinyoles i Vidal, T. (1985)

⁸³Vinyoles i Vidal, T. (2007)

⁸⁴Illanes Zubieta, X. (2013) a

⁸⁵Vinyoles i Vidal, T. (1985)

tenir cura d'ells mateixos, així com a tenir un comportament virtuós per a l'època, sobretot en les nenes, com l'obediència, la submissió i la vergonya⁸⁶.

Una vegada finalitzava aquest procés de preparació per a la incorporació a l'heterogeneïtat de la societat barcelonina del segle XV, sortien de l'hospital per treballar i formar-se en un ofici. Hi havia diferents maneres de fer el contracte de treball. La primera era davant d'un notari, per veure que el que signaven els contractants i el prior o administradors de l'hospital era correcte i acceptable. En aquest tipus de contracte havien de quedar molt clars els deures i obligacions del nen o la nena que començava a treballar en una llar o en un ofici. Trobem especificats trets com els anys de contractació, el salari, la roba o objectes que rebria a canvi el treballador o treballadora, entre d'altres ítems⁸⁷.

Una altra manera de sortir al món laboral era amb un encomanament, contracte més informal, que no calia que fos tan rigorós com el contracte davant notari, encara que moltes vegades també s'especificaven les diferents obligacions i deures del treballador i del contractant. Aquest tipus de contracte el feia la dona que cuidava els nens i nenes, és a dir, ella es preocupava de buscar una bona llar o una família de menestrals als nens i nenes que els pogués donar un sou i els permetés sobreviure en aquella societat tan jerarquizada del segle XV⁸⁸.

Els infants de l'Hospital General de Barcelona també podien quedar-se a treballar amb la dida que els havia criat i amb la seva família com afillats. En aquest cas trobem dues modalitats, per un costat, i sembla que aquesta seria la més nombrosa, els nens que es quedaven amb aquestes famílies era perquè havien creat uns vincles especials, un llaços que els havien convertit en un fill o filla més d'aquella casa. L'altra realitat és que algunes d'aquestes famílies veien a aquells pobres nens marginats com a futurs treballadors per a

⁸⁶Vinyoles i Vidal, T. (2007)

⁸⁷Illanes Zubieta, X. (2013) a

⁸⁸Ibidem

les seves terres o tallers, que rebrien un sou insignificant sense haver de donar moltes explicacions, ja que no tenien família. Encara i així, els administradors de la institució hospitalària feien una minuciosa investigació i control dels nens i nenes que sortien de les portes de l'hospital, anaven a visitar-los a les diferents cases i miraven si hi havia un bon tracte cap a les criatures. Aquest tipus de contracte provocava molt recel entre els administradors de l'hospital i requeria una mica més d'esforç en la seva indagació⁸⁹.

L'obligació primordial del contractant era cobrir les necessitats bàsiques de l'infant que tenia a casa. No podia faltar l'aliment, la roba i les sabates, i el sou, que no era massa alt i els dificultava l'emancipació⁹⁰.

En el cas de les nenes era encara més difícil, la majoria acabaven treballant de serventes a casa d'alguna família o d'una vídua. Els diners que guanyaven els havien de servir per pagar la seva dot i poder casar-se. L'edat mitjana de casament entre les dones del poble menut estava entres els divuit i vint anys perquè havien d'estalviar per poder pagar el dot; mentre que l'edat mitjana de casament entre les burgeses era entre els dotze i divuit anys, ja que aquestes no necessitaven treballar i estalviar per poder pagar el dot. Les noies que sortien de l'Hospital de la Santa Creu, si es casaven, solien fer-ho amb algú igual o més pobre que elles, per tant estaven condemnades a una vida de sacrifici i lluita per la supervivència. El més trist és que aquestes eren una minoria, moltes d'elles no aconseguien casar-se i acabaven treballant de prostitutes als diferents prostíbuls de la ciutat,⁹¹ que a Barcelona n'hi va haver tres, quan molt poques ciutats en tenien més d'un bordell⁹².

Els contractes són de diferent durada i es paguen diferents sous per la mateixa feina. En general quan més petit és el nen més anys de durada té el contracte i més petit és el sou,

⁸⁹ Illanes Zubieta, X. (2013) a

⁹⁰ Ibidem

⁹¹ Vinyoles i Vidal, T. (2007)

⁹² Benito Julià, R. (2018)

i viceversa⁹³. En el cas de les nenes serventes, moltes vegades aquestes no acabaven els contractes a la mateixa casa per diferents raons que van des de la mort de la pobra nena, fins a un desacord amb la mestressa o amo de la casa. L'hospital mirava de trobar-los quelcom millor entre altres famílies. El sou de les nenes era per poder pagar el dot; si la noia moria el sou se'l quedava l'hospital⁹⁴.

Una altra diferència entre els contactes de serventes i de menestrals és els dies que tenien de descans i lleure. En el cas dels aprenents d'un ofici i els menestrals tenien l'obligació contractual de tancar la botiga i taller els dies que assenyalava la ciutat, els dies festius de sants, etcètera. En canvi les serventes no podien parar ni un sol dia, si es posaven malaltes havien de recuperar els dies, que s'anirien afegint a la fi del contracte, allargant aquest tots aquells dies que no haguessin estat operatives. Cap llei no regula la feina de serventa, a més de ser una feina de servitud total, on s'estava sotmès, en el segle XV encara hi havia esclaus treballant com a servents i serventes. Això fa que no sigui realment fàcil col·locar a les nenes a una casa a treballar, ja que la burgesia té servitud sense haver de pagar un sou anual, només amb el cost inicial de compra de l'esclava que, si a sobre, es feia servir de concubina de l'amo de la llar, donaria més esclaus de manera gratuïta. Per tant, pensem que moltes de les nenes de l'hospital van acabar exercint la prostitució. Era un peix que es mossegava la cua, si no hi ha feina no estalvies dot, si estalvies dot és molt poca i només les més agraciades acabaven essent acceptades com a esposes (encara que amb homes pobres també), els documents ens mostren molt poques nenes de l'hospital que van acabar casades, si no hi havia un matrimoni pel mig i no podies treballar eres marginada i no et quedava gaire res més que el bordell⁹⁵.

⁹³ Illanes Zubieta, X. (2013) a

⁹⁴ Vinyoles i Vidal, T. (2007)

⁹⁵ Vinyoles i Vidal, T. (2007)

Els nens ho tenien una mica, encara que no gaire, millor. Per començar eren menys abandonats que les noies, segurament perquè no suposaven una despesa només pel seu sexe. En la societat patriarcal baixmedieval eren millor acceptats els homes que les dones. Els nens eren contractats com aprenents d'un ofici, només algunes excepcions ens mostren nois servents. A més els nens eren instruïts en lletres i podien arribar a llegir i escriure, inclús fer comptes, pel contrari, cap nena era lletrada. Encara que el fet de ser aprenent d'un ofici no era garantia fiable de treballar com a tal, els nens tenien més oportunitats, inclús els discapacitats, que eren contractats per demanar almoïna al carrer⁹⁶.

⁹⁶ Vinyoles i Vidal, T. (2007)

5. CONCLUSIONS

Durant el segle XV l'abandonament de nenes i nens a les portes de l'Hospital de la Santa Creu és una activitat força documentada i s'incrementa en moments de crisi, epidèmies i mort. Encara que hi ha diferents causes per portar a terme aquesta pràctica desesperada, el principal germen és la pobresa. Podem trobar altres motius com els fills il·legítims amb esclaves o altres dones, o la incapacitat de la mare per criar el seu fill.

L'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, així com altres institucions hospitalàries de tot Europa, va incrementar els seus esforços econòmics per poder tractar aquest problema. L'objectiu principal de l'hospital era garantir la supervivència infantil, amb taxes de mortalitat molt elevades en l'època i a tots els estaments socials; així com garantir la integració en la societat dels nens i nenes expòsits. Aquesta tasca, per tant, també suposava l'al·letament de tots els nadons abandonats a les portes de l'hospital, el que va suposar una gran xarxa de dides internes i externes que constituïen la despesa més gran en salaris que tenia l'hospital.

Les nenes i nens que entraven com a expòsits a la institució hospitalària ho feien amb una marca de marginalitat només per haver estat abandonats. Un estigma que serà difícil de treure i que moltes vegades també els marcarà la convivència a la casa de la dida. Les nodrisses no volien al·letar nens amb ronya o altres malalties perquè no volien contagiar-se, per tant, les diferents malalties que poguessin patir contribuïen encara més en la discriminació social d'aquests nens i nenes. Altres dides sembla que estableixen llaços importants amb els nens que crien, en moltes ocasions podríem pensar que l'al·letament realment forma un vincle entre la nodrissa i el nadó que els acabarà marcant la vida a tots dos i farà que aquells nens siguin tractar com a fills propis.

La majoria d'aquests nens i nenes no sobreviuen als primers anys de vida, molts morien a l'hospital o a casa de la dida. Aquesta era una altra tasca important per part de la

institució hospitalària, aconseguir que tots els nens tinguessin un enterrament cristià i digne. Els que aconseguien arribar al deslletament tornaven després d'un o dos anys a l'hospital per acabar de formar-se abans d'inserir-se en la vida laboral i en el conjunt de la societat barcelonina del segle XV.

L'última obligació que té que complir la institució amb les nenes i nens expòsits és aconseguir-los una bona llar on poder aprendre i exercir un ofici. En aquest moment els nois tenen moltes més oportunitats que les nenes, ja que ells no han de pagar una dot per a casar-se i aprenen un ofici que els hi obre les portes a noves oportunitats laborals. En canvi, la majoria de les noies acaben treballant com a serventes, una feina molt dura que no els permet tenir ni un sol dia de descans. Amb sort alguna d'elles aconseguirà recollir suficient diners per al dot i així poder casar-se. Normalment trobaven un marit pobre i tots dos tenien una vida en comú, però plena de dificultats i necessitats. Es creu que la majoria d'elles no aconseguien casar-se, això fa pensar que moltes d'aquestes nenes acabaven prostituint-se en algun dels tres bordells de la ciutat de Barcelona, on havien de pagar grans lloguers per l'habitació i els llençols del llits, per tant es convertien en esclaves del sexe, que pràcticament no podien estalviar per poder sortir d'aquella vida de submissió.

BILIOGRAFÍA

- Álvarez Palenzuela, Vicente Ángel. (Coord) (2002). *Historia Universal de la Edad Media*. Barcelona: Ariel.
- Batlle i Gallart, Carme; Vinyoles i Vidal, Maria Teresa. (2002). *Mirada a la Barcelona Medieval des de les finestres gòtiques*. Barcelona: Rafael Dalmau editors (p.161)
- Benito Julià, Roger. (2018). *La prostitució a la Barcelona Baixmedieval (segles XIV i XV)*. Tesis Doctoral en línia, Barcelona, Universitat de Barcelona. [en línia], <http://hdl.handle.net/10803/666375> [Consulta: 10-06-19]
- Bau, Andrea María. (1996). *Los cuidados del recién nacido en España a través de la teoría médica (Siglos XIII a XVI)*. Buenos Aires: Instituto de Historia de España, Claudio Sánchez Albornoz. (pp. 167-194)
- Bofarull Barnés, Daniel. (2014). *La primavera de l'edat moderna? L'economia catalana i la suposada «crisibaixmedieval (1350-1450)*. *Pedralbes: revista d'història moderna* [en línia], 2014, Núm.34, p.369-380. <https://www.raco.cat/index.php/Pedralbes/article/view/306472> [Consulta: 10-06-19]
- Boswell, Jonh. (1999). *La misericòrdia ajena*. Barcelona: Muchnik Editores; p 94
- Boys, Guy.(2002). *La gran depresión medieval: siglos XIV-XV. El precedente de una crisis sistémica*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- BridgewaterMateu, Pol.*Els administradors de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona en el Marc dels Conflictes Urbans del segle XV*, en Huguet-Termes, Teresa; Verdés-Pijuan, Pere; Arrizabalaga, Jon; Sánchez-Martínez, Manuel (2014) "*Ciudad y hospital en el Occidente europeo (1300-1700)*", Lleida, Editorial Milenio.
- Brodman, James William. (1998) *Charity and Welfare: Hospital and the Poor in Medieval Catalonia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Camaño Puig, Ramón; Piqué Angordans, Jordi; Viera, David. (2010), *Malaltia i salut en l'obra de Francesc Eiximenis*, *Caplletra*, nº 48, Valencia, pp. 179-209.
- Cassanyes Roig, Albert. (2018). *Los primeros cincuenta años del Hospital General de Mallorca desde la fundación hasta la promulgación de las Ordenaciones (1456-1514)*, en *En la España Medieval*, 41, pp. 133-153

- Conejo Da Pena, Antoni. *“Lum, Noblesa, Ornament, Laor, Glòria e Amplitud”*: Los Hospitales y la renovada imagen de la Ciudad Bajomedieval. en Huguet-Termes, Teresa; Verdés-Pijuan, Pere; Arrizabalaga, Jon; Sánchez-Martínez, Manuel (2014) *“Ciudad y hospital en el Occidente europeo (1300-1700)*, Lleida, Editorial Milenio.
- Conejo Da Pena, Antoni.(2002) *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement* (tesis doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Conejo Da Pena, Antoni. (2013). *Domus seu hospitale: espais d'assistència i de salut a l'edatmitjana*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Cruz Pérez, Esther. (2001). *Els infants abandonats de l'Hospital General (1456-1499)*. En Dialnet, Pp. 91-104.
- Danon Bretos, José. (1967). *El Hospital general de Santa Cruz de Barcelona: año 1401* (tesis doctoral). Barcelona: Universidad de Barcelona.
- Danon Bretos, José. (1978). *Visió històrica de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona*. Barcelona: Editorial Rafael Dalmau.
- De Mause, Lloyd. (1982). *Historia de la infancia*. Madrid: Alianza,p. 65
- Font documental Francesc Eiximenis (1383) *Regiment de la cosa pública*.
- Fontanals i Jaumà, Reis. *Asistencia y municipio a través de las fuentes medievales y modernas: el caso del Hospital de la Santa Creu de Barcelona*, en Huguet-Termes, Teresa; Verdés-Pijuan, Pere; Arrizabalaga, Jon; Sánchez-Martínez, Manuel (2014) *“Ciudad y hospital en el Occidente europeo (1300-1700)*, Lleida, Editorial Milenio.
- Furió Diego, Antoni. (2010). *La Crisis de la Baja Edad Media: una revisión*. Dialnet: pp. 13-46
- García Gutierrez, Daniel. (2000) *Carbón, Damián. Libro del arte de las comadres o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños*. Zaragoza: Anubar.
- Hernando, Joseph. (1996). *L'alimentació làctica dels nadons durant el segle XIV, les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400*. Estudishistorics i documents dels arxius de protocols Col·legi Notarial de Barcelona, 14, pp. 33-157
- http://santpau.molecula-gia.com/index.php/?sf_culture=es. Última visita el 2 de juny de 2019 a les 18h.

- Illanes Zubieta, M. Ximena. (2006) *Nodrir a otros que no son los propios*. Chile: Pontificia Universidad Católica de Chile, Revista de Humanidades, vol.14, pp. 75-92
- Illanes Zubieta, M.Ximena. (2007) *Pequeños marginados: niñas y niños abandonados en el Hospital de la Santa Creu (siglo XV)*; Actas XI Jornadas Medievales, México: Universidad Nacional Autónoma de México, (Publicaciones de Medievalia)
- Illanes Zubieta, Maria Ximena. (2011): *Historias de niños y niñas olvidados según los documentos del Hospital de la Santa Creu de Barcelona en el siglo XV* (tesis doctoral). Barcelona: Universidad de Barcelona.
- Illanes Zubieta, Maria Ximena. (2013) a, *Aprendiendo a vivir. Trabajo y servicio de niñas y niños acogidos en el Hospital de la Santa Creu de Barcelona (1401- 1510)*. HIB Revista Historia Iberoamericana, Vol. 6, nº2, 2013, 63- 104
- Illanes Zubieta, Maria Ximena. (2013) b, *Historias entrecruzadas: el período de lactancia de las niñas y niños abandonados y sus nodrizas en el Hospital de Barcelona durante el siglo XV*. Anuario de Estudios Medievales. 43/1, enero- junio de 2013, pp. 159- 197.
- Illanes Zubieta, Maria Ximena. (2017) *Pobres, locos, contrechos, heridos y otros miserables. Personas de distintas naciones y condiciones. Los enfermos del Hospital de la Santa Creu de Barcelona durante el siglo XV*. Dialnet, año 11 nº1 pp. 46-73
- Illanes Zubieta, Maria Ximena. (2018) *Dolor y abandono. El drama de dejar a un niño en el Hospital de la Santa Creu (Barcelona, siglo XV)*
- Illanes Zubieta, Maria Ximena; Vinyoles i Vidal, Maria Teresa,; (2012) *Tratados como hijos e hijas*, *Mèlange de l'Écolefrançaise du Rome. Italie et Méditerranée modernes et contemporaines*, 124-1, 2012: Mythe, Histoire, Croisade. Autour d'Alphonse Dupront- Pratiche dell'adozione in etàbasso medievale e moderna- Varia, www.mefrin.revues.org/80
- Marino, Salvatore. *Economía y hospitales en el siglo XV. Aproximación comparativa entre los gastos de los hospitales de Barcelona, Milán y Nápoles*. En Villanueva Morte, Concepción; Conejo Da Pena, Antoni; Villagrasa-Elías, Raúl; (2018)a, *Redes hospitalarias: historia, economía, y sociología de la sanidad*. Zaragoza, Institución Fernando el Católico.

- Marino, Salvatore. (2018) b, *Trabajo y aprendizaje en los hospitales de la Baja Edad Media. Aproximación comparativa entre Barcelona, Milán, Nápoles y Siena*. RetiMedievali: Revista, vol. 19, n.2.
- Marino, Salvatore. (2019), *El memorial dels Infants. Edició crítica d'una Font per a l'estudi de la infància a la Barcelona del segle XV*. Barcelona: Pagès Editors, SL.
- Mollat, Michel. (1998) *Pobres, humildes y miserables en la Edad Media*. México: Fondo de cultura económica.
- Raufast Chico, Miquel. (2014), *Las ceremonias de la caridad: asistencia, marginación y pobreza en el escenario urbano bajomedieval*, en Huguet-Termes, Teresa; Verdés-Pijuan, Pere; Arrizabalaga, Jon; Sánchez-Martínez, Manuel (2014) *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Lleida, Milenio.
- Riera Melis, Antoni (2015) *Francesc Eiximenis (c.1330-1409): El Context i L'obrad'un Gran Pensador Català Medieval*. Barcelona: Institut D'Estudis Catalans.
- Sánches-Martínez, Manuel. *Las cuentas de un hospital medieval: la Santa Creu de Barcelona (1430-1431)*, en Huguet-Termes, Teresa; Verdés-Pijuan, Pere; Arrizabalaga, Jon; Sánchez-Martínez, Manuel (2014) "*Ciudad y hospital en el Occidente europeo (1300-1700)*", Lleida, Editorial Milenio.
- Shahar, Shulamith.(1990), *Childhood in Middle Ages*, London: Routledge.
- Vinyoles i Vidal, Teresa; González Betlinski, M.,(1982). *Els infants abandonats a les portes de l'Hospital de Barcelona (1426-1439)*, en Riu, Manuel, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, vol. II, pp. 191-285.
- Vinyoles i Vidal, Teresa. (1990), *La violencia marginal a les ciutats medievals. (Exemples a la Barcelona dels volts del 1400)*. Revista d'història medieval, n.1, pp. 155-177
- Vinyoles i Vidal, Teresa. (2005). *Història de les dones a la Catalunya medieval*. Lleida: Eumo Editorial.
- Vinyoles i Vidal, Teresa. (1985). *La Vida quotidiana a Barcelona ver 1400*. Barcelona: Editorial Rafael Dalmau
- Vinyoles i Vidal, Teresa. (2007). *Petita biografia d'una expòsita barcelonina del segle XV*. En Homenatge a la memòria del professor Dr. Emilio Sáez, pp. 255-272.

- Vinyoles i Vidal, Teresa. (2013) a, *El Rastre dels més desvalguts entre els papers de l'Hospital de Barcelona*. SVMMA, Revista de cultures medievals, n.2, pp. 77-101
- Vinyoles i Vidal, Teresa. *Els espais i la seva funció: la vida a la ciutat. Barcelona quaderns d'història* [en línia], (2003) Núm. 8, p. 125-140. <https://www.raco.cat/index.php/BCNQuadernsHistoria/article/view/105500> [Consulta: 10-06-19]
- Vinyoles i Vidal, Teresa. (2013) b, *L'esperança de vida dels infants de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona*. Anuario de estudios medievales, pp. 291-321
- Vinyoles i Vidal, Teresa. (2001). *Educació i socialització a Barcelona als darrers selges medievals*. Barcelona: quadern d'història, n.4, pp. 224-236.